חודש אדר א' – טופח כדורי Lathyrus sphaericus

שיר ורד

טופח כדורי *Lathyrus sphaericus* הינו צמח עשבוני חד-שנתי ממשפחת הפרפרניים הגדל בחולות במישור החוף, בבתות ובחורשים בהרי יהודה.
בסוג טופח הוגדרו כ 160 מינים, מתוכם כ 24 מינים נמצאו בישראל. הסוג טופח משתייך לסקציית הבקיה הכוללת בין השאר את הסוגים **טופח**, **בקיה**, **עדשה** ו**אפון**.
הטופח הכדורי הוא צמח זקוף או אלכסוני, מסתעף למספר ענפים קרוב לבסיסו, וגובהו 5 עד 50 ס"מ. ב**טופח כדורי**, כמו במרבית מיני הטופח, הגבעול מכונף, אך במין זה הגבעול צר מאוד (קוטרו כ-1 מ"מ) והכנף התאחתה חלקית עם הגבעול עצמו כך שנוצר גבעול משולש (בחתך רוחב) וקשה מאוד להבחין בין הגבעול עצמו לבין הכנף. העלים יוצאים אחד אחד לאורך הגבעול במרחק של 1 עד 2 ס"מ זה מזה. לכל עלה יש זוג עלי לוואי המחולקים בתחתיתם לשתי אונות, אחת גדולה באורך של כחצי ס"מ ומופנית כלפי הגבעול ומעבר לו והשניה זעירה (כ-1 מ"מ) וניצבת לגבעול. גוף עלה הלוואי והאונות צרים מאוד ומחודדים בקצה. האונות התחתונות של שני עלי הלוואי נראות כלופתות את הגבעול ויוצרות צורה דמוית חץ. לעלים 2 עלעלים ארוכים וצרים (אורכם 3 עד 6 ס"מ ורוחבם המירבי כ-4 מ"מ) ופטוטרת קצרה (כ-1 ס"מ). העלעלים מזכירים בצורתם וגמישותם את עלי הדגניים. בראש הפטוטרת יוצאת קנוקנת קצרה (שאורכה עד 2 ס"מ). לעיתים רבות הקנוקנת מתנוונת לזיף או חסרה בכלל. העלים התחתונים קצרים מאוד ואורכם הכולל כ-1 ס"מ. התפרחות יוצאות מחיקי חלק מהעלים. בכל תפרחת פרח יחיד הנישא על גבי עוקץ קצר באורך של כ-7 מ"מ. בערך בשלושת רבעי גובה העוקץ יוצא זיף דקיק שאורכו כ 5 מ"מ.

טופח כדורי. צילם: שיר ורד ©
מימין - פרח. ניתן להבחין בעורקים על גבי המפרש ובכתם הסגול על המפרש והסירה.
טופח כדורי, עלי לואי, פטוטרת העלה ובראשה קנוקנת שהתנוונה לזיף.

לגביע 5 שיניים כמעט שוות בגודלן, וכותרת פרפרנית קטנה, שגודלה כ-8 מ"מ , צבעה ורדרד עד אדום בהיר. המפרש ארוך מהסירה ולרוב מקווקו. בחלקו התחתון של המפרש ובחלקה העליון של הסירה יש בדרך כלל כתם סגול קטן במרכז הסירה והמפרש. כתם זה כנראה מסייע למאביקים לאתר את לוע הפרח ולהגיע אליו ישירות כדי ליהנות מצוף ו/או אבקה ולהאביק את הצמח. הפריחה דלילה מאוד ובדרך כלל ניתן למצוא לכל היותר פרח פתוח אחד בכל ענף.

טופח כדורי. צילם: שיר ורד ©
מימין - מבט מהצד על הפרח.רואים בבירור את הזיף בראש עוקץ הפרח. מתחת לעוקץ הפרח נראים עלי הלוואי, חלקם העליון מימין,בעלה לוואי אחד נראית השן הזעירה הכמעט אופקית ובשני נראית השן הלופתת את הגבעול.
משמאל - הצמח מוסווה בתוך דגניים. רק הפרח מסגיר את זהותו

הפרי הוא תרמיל קרח, צר וארוך, קרח ומחודד בראשו. לאורך התרמיל עורקים בולטים, לעיתים חלק מהעורקים מרושתים. התרמיל הבשל משונץ בין הזרעים וצבעו חום. התרמיל

מכיל 5 עד 15 זרעים כדוריים וחלקים, המשחירים בהבשלה.
טופח כדורי פורח באביב המוקדם, בחודשים פברואר מרץ ומפזר זרעים בסוף חודש אפריל. הוא צמח נדיר למדי וקשה לאתרו בגלל דימיון עליו לעלי דגניים, בגלל הפרח הקטן ובגלל התרמיל הצר הנראה מרחוק כעוד עלה של הצמח. בארץ הוא גדל בשני בתי גידול שונים לחלוטין, קרקעות חוליות במישור החוף, בבתות ובחורשים בהרי יהודה. הוא משגשג בצל וניתן למוצאו בחורשות אקליפטוסים בשרון כמו יער נתניה, יער חדרה ויער אילנות.

טופח כדורי. צילם: שיר ורד ©
מימין - תרמיל צעיר וקרח, שטוח בשלב זה, עורקי האורך ניכרים היטב כבר בשלב הצעיר.
משמאל - תרמיל בשל קרח, חום ומשונץ בין הזרעים, חלק מהעורקים מרושתים, התרמיל מחודד בראשו.

טופח כדורי קרוב ודומה למינים **טופח חכלילי, טופח עדין וטופח זקוף.** המייחד את **הטופח הכדורי** בתוך קבוצת מינים אלו הוא הזיף הנישא בראש עוקץ הפרח ועורקי האורך על גבי התרמיל. הבדלים נוספים לעומת יתר המינים בקבוצה: **טופח זקוף** גדל באדמות כבדות, בעיקר בשדות ומטעים וצבע פרחיו סגול. ל**טופח חכלילי** פרח תכול או אדום, תרמיל רחב יותר מאשר לשאר המינים בקבוצה, התרמיל שעיר לפחות בצעירותו, זרעיו מגובששים והוא גדל בבתי גידול לחים ומוצפים. ב**טופח עדין** התנוונו העלים והפטוטרת התארכה והפכה לעלה יחיד (פילוקלד) והוא גדל בחורשים בגליל העליון ובחרמון. יש לציין ש**טופח חכלילי** תואר למדע על סמך פרטים שנמצאו באזור הרצליה בשרון בשנות ה 20 של המאה ה 20, ונקרא תחילה **טופח שרוני**. האוכלוסיה באוזר הרצליה לא אותרה בעשרות השנים האחרונות. בתצפיות שונות מיער אילנות ויער חדרה דווח לכאורה על המצאות **טופח חכלילי,** אך יתכן שהיו אלו טעויות זיהוי בינו לבין **טופח כדורי**. חובבי הטבע המסיירים בבתי גידול לחים בשרון ומוצאים טופח עם פרחים קטנים (פחות מ 1 ס"מ) מוזמנים לבדוק את תכונותיו ולזהות האם מדובר ב**טופח חכלילי** או **בטופח כדורי.** ניתן לשלוח למחבר הכתבה תמונות ברורות של הפרח עם העוקץ ו/או של התרמיל לצורך

אימות הזיהוי.

שם הסוג **טופח** מופיע במשנה ומתייחס כנראה דווקא לאפונה התרבותית. שם הסוג בלטינית *Lathyrus* מקורו בשמה של האפונה ביוונית עתיקה. תואר שם המין בעברית ובלטינית קרוי על שם הזרעים הכדוריים. בשפות אחרות קרוי המין על שם עליו דמויי עלי הדגניים.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: ורד ש 2016 חודש אדר א' – טופח כדורי Lathyrus sphaericus, צמח החודש העברי, כתב-עת "כלנית" מספר 3.
https://www.kalanit.org.il/חודש-אדר-א-טופח-כדורי